

УДК 929+81'373(092)+81'25(092)

МИКИТЕНКО ОКСАНА

докторка філологічних наук, провідна наукова співробітниця відділу української та зарубіжної фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна). ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7613-8557>

МУКУТЕНКО OKSANA

a Doctor of Philology, a chief research fellow of the Ukrainian and Foreign Folkloristics Department of M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine). ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7613-8557>

Бібліографічний опис:

Микитенко, О. (2020) Максим Рильський–Леонід Булаховський–Йосип Багмут: українська лексикологія та проблеми наукового перекладу. *Матеріали до української етнології*, 19 (22), 50–62.

Mykytenko, O. (2020) Maksym Rylskyi–Leonid Bulakhovskyi–Yosyp Bahmut: Ukrainian Lexicology and Problems of Scientific Translation. *Materials to Ukrainian Ethnology*, 19 (22), 50–62.

**МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ–ЛЕОНІД БУЛАХОВСЬКИЙ–
ЙОСИП БАГМУТ: УКРАЇНСЬКА ЛЕКСИКОЛОГІЯ
ТА ПРОБЛЕМИ НАУКОВОГО ПЕРЕКЛАДУ**

Анотація / Abstract

Розвиток українського мовознавства в 50–60 роки ХХ ст. пов'язаний зі становленням наукових і навчально-наукових центрів, лексикографічним опрацюванням і науковим дослідженням української мови, появою фундаментальних праць і багатотомних академічних видань. Багатогранна творча діяльність та широта наукових інтересів у різних галузях українознавчої славістичної проблематики була притаманна М. Рильському і Л. Булаховському. Вони – обидва – створили власні наукові школи, сприяли становленню української гуманітаристики. Працюючи разом з Л. Булаховським і М. Рильським, Й. Багмут був серед тих, хто відроджував перервану в 1920–1930-ті роки традицію української славістичної школи і сприяв «розвиткові української наукової мови» (М. Рильський) передусім у галузі лексикології та лексикографії. Досягнення української лексикології пов'язані, зокрема, зі становленням соціально-політичної лексики, розвитком термінологічної системи й науковим перекладом. Ці завдання були в центрі уваги М. Рильського, Л. Булаховського, Й. Багмута. У низці праць М. Рильський висловив свої теоретичні погляди в галузі лексикографії, вказав на величезну роль словників у розвитку мови, підніс престиж словникової, лексикографічної справи перед науковою громадськістю зокрема і перед усім суспільством загалом. Не був простим і процес формування наукового й публіцистичного стилів сучасної української літературної мови, якому присвятив свою діяльність Й. Багмут. Дисертацію, виконану під науковим керівництвом Л. Булаховського, він присвятив аналізу і принципам перекладу українською мовою суспільно-політичної літератури. Робота, за визначенням М. Рильського, була справою «величезного значення» і надавала користь у редакційному перегляді словника («Російсько-український словник», 1948). Й. Багмут редагував «Російсько-український словник» (1956), а також академічний «Російсько-український словник» у 3-х томах (1968). Теоретичні спостереження узагальнено в монографії «Проблеми перекладу суспільно-політичної літератури українською мовою» Й. Багмута (1968). Висновки дослідження ґрунтовані на величезному фактичному матеріалі й численних прикладах. Перекладав українською мовою художню літературу, був членом Спілки письменників України. Як науковець і перекладач Й. Багмут наголошував на суспільному значенні нормативної лінгвістики і вимагав максимальної точності в науковому перекладі, особливо при передачі іншомовних ідіоматичних

висловів і фразеологічних одиниць. Звернення до наукового досвіду Й. Багмута та інших визначних українських мовознавців набуває особливого значення в умовах виходу української мови з-під культурно-мовної залежності, що вимагає глибокого вивчення у всій повноті її функціонального й історичного виміру.

Ключові слова: Максим Рильський, Леонід Булаховський, Йосип Багмут, українська лексикологія, славістика, переклад, суспільно-політична література.

The development of Ukrainian linguistics in the 1950s –1960s is connected with the formation of scientific and educational centres, lexicological analysis and scientific research of the Ukrainian language, appearance of basic works and multivolume academic editions. Multifaceted creative activity and wide scientific interests in various spheres of Ukrainian and Slavic Studies are typical for M. Rylskyi and L. Bulakhovskyi. Both scholars have created their own scientific schools and promoted the formation of Ukrainian humanitarian studies. Working together with L. Bulakhovskyi and M. Rylskyi, Y. Bahmut is among those who has revived the tradition of Ukrainian Slavic School intermitted in the 1920s –1930s, and assisted the *development of Ukrainian scientific language* (M. Rylsky) first of all in the sphere of lexicology and lexicography. The achievements of Ukrainian lexicology are connected, in particular, with the formation of social and political vocabulary, development of the terminological system and scientific translation. These tasks are in the spotlight of M. Rylskyi, L. Bulakhovskyi, Y. Bahmut. M. Rylskyi has stated his theoretical ideas in the field of lexicography in a number of works where he points out the prominent role of dictionaries in the development of the language. He has arised the prestige of the dictionary, lexicography matter among academicians and in society as a whole. Y. Bahmut has devoted his activity to the process of formation of the scientific and publicistic styles of modern Ukrainian literary language. It is known as not an easy one. The doctoral thesis carried out under the guidance of L. Bulakhovskyi is on the analysis and principles of Ukrainian translation of socio-political literature. The work, according to M. Rylskyi, is a cause of a *great value* and is important for the editorial revision of the dictionary (*Russian-Ukrainian Dictionary*, 1948). Y. Bahmut has edited also *Russian-Ukrainian Dictionary* (1956) and academic *Russian-Ukrainian Dictionary* in three volumes (1968). Theoretical observations are summarized in Y. Bahmut's monograph *Problems of Social-Political Literature Translation into Ukrainian* (1968). The results of the research are based on a huge factual material and numerous examples. Y. Bahmut has translated fiction writings into Ukrainian and is known as a member of the Union of the Writers of Ukraine. Y. Bahmut as a scholar and translator has emphasized the significance of normative linguistics and insisted upon the highest possible faithfulness of scientific translation, in particular when it deals with idiomatic constructions and phraseological units. Studying the scientific experience of Y. Bahmut and other prominent Ukrainian linguists gains special meaning in the conditions, when Ukrainian language is unyoking cultural and language dependence, that requires thorough research in order to delineate functional and historical dimensions of their academic heritage.

Keywords: Maksym Rylskyi, Leonid Bulakhovskyi, Yosyp Bahmut, Ukrainian lexicology, Slavic Studies, translation, social and political literature.

Сьогодні, окреслюючи розвиток українського мовознавства у 50–60-і роки ХХ ст., справедливо відзначають здобутки в різних його галузях – розвиток наукових і навчально-наукових центрів, розгортання вивчення всіх рівнів української мови, зокрема лексикографічне опрацювання й наукове дослідження української мови, появу фундаментальних праць, багатотомних видань тощо [пор.: 15, с. 52]. Водночас це дає можливість краще зрозуміти сучасні тенденції, для яких характерні, за словами О. О. Тараненка, «вихід мови з-під культурно-мовної залежності». Прагнення максимально позбутися слідів впливу російської мови – закономірна реакція на попередній тривалий період русифікації, але разом із тим нерідко і наслідок незнання з боку іні-

ціаторів такого роду замір реальної української мови у всій її історичній та функціональній повноті [24, с. 49]. І з цим важко не погодитися, як і не помітити вплив суржику на рух мови та недооцінку значення мовної норми, яку треба розуміти «не як систему жорстких правил, а як зведення знань про мову», співвідношення літературної мови зі сферою діалектів, професійними та архаїчними пластами, а також співвідношення розмовного та книжного різновидів у всій їхній функціонально-стилістичній повноті [13, с. 145].

Мовні – стилістичні, термінологічні, граматичні та інші норми, а також особливості різних літературних жанрів, зокрема й суспільно-політичного, визначають роль та цивілізаційний вимір су-

часної української мови. Попри те, що мова, як живий організм, постійно змінюється, збагачується і трансформується у різних сферах суспільного життя – культурі, економіці, політиці, значення ужиткової нормативної лінгвістики як чинника стабільності національної культури, а відтак і соціальної стабільності, є незаперечним, як і незаперечна роль науковців, які своєю діяльністю сприяли утвердженню української мови, її розвиткові та міжнародному визнанню.

Відомо, що розвиток науки, зокрема мовознавчої, визначається діяльністю її основних наукових центрів та працями провідних науковців, які створюють наукові школи та закладають напрями подальшого розвитку наукових досліджень. Багатогранна творча діяльність та широта наукових інтересів у різних галузях українознавчої – славистичної проблематики була притаманна як Максимові Рильському, так і Леонідові Булаховському. Вони обидва створили власну наукову школу, сприяли становленню української гуманітаристики, підкреслювали відповідальність поколінь у розвитку суспільних наук.

Говорячи про М. Т. Рильського як ученого та організатора науки, неможливо обійти увагою його доробок у галузі української лексикології та лексикографії, які завжди викликали глибокий інтерес поета, науковця, перекладача. За почесним та відповідальним членством у редколегіях «Українсько-російського словника» (1948); «Українсько-російського словника» у 6-й тт. (1953–1963), визнаним як «видатне досягнення мовознавчої науки в розкритті лексико-фразеологічного багатства української літературної мови» [23, с. 374], а також «Русско-украинского словаря» у 3-х тт. (1968), була кропітка та наполеглива робота над словниками. На IV Міжнародному конгресі славистів (Москва, 1958 р.) М. Т. Рильський виголосив дві доповіді, зокрема про теорію і практику перекладу, у якій зазначив специфіку перекладу з «близької» мови, зупинився на принципах змістовної та стилістичної відповідності (а не буквальної «точності»), підкреслив важливість перекладу для розвитку мови [21, с. 537–538]. Як теоретика в галузі перекладу Рильського було визнано в усьому слов'янському світі, так само, як давно вже була відома у науці його творча діяльність [5, с. 177].

У низці праць Рильський висловив свої теоретичні погляди в галузі лексикографії, вказав на величезну роль словників у розвитку мови, підніс престиж словникової, лексикографічної справи перед науковою громадськістю і перед усім суспільством [23, с. 374]. Наголошуючи, що «лексикологія і лексикографія на Україні мають дуже давні і глибокі корені», він визнавав, що «питання про словник – одне з самих гострих питань української культури», що «словники різного типу – загальні, двомовні, тлумачні, синонімічні, фразеологічні, термінологічні і т. ін. <...> потрібні буквально всім» [16, с. 62]. Цією ж думкою пройняті і його поетичні рядки:

Не бійтесь заглядати у словник:
Це пишний яр, а не сумне провалля;
Збирайте, як розумний садівник,
Достиглий овоч у Грінченка й Даля
[20, с. 211].

Спогади сучасників зберегли свідчення високої пошани Л. А. Булаховського до М. Т. Рильського, сторінки їхньої творчої співпраці, визнання властивої Рильському «наукової широти лексикологічного і лексикографічного погляду»:

«Весна 1946 р. Інститут мовознавства ім. О. Потебні на бульварі Т. Шевченка, 14.

Як члена Правописної комісії і члена редколегії “Російсько-українського словника” не раз сюди запрошували М. Т. Рильського. Тільки він з’являється, директор Інституту Л. А. Булаховський просив все відкласти.

– Зараз у нас Максим Тадейович, будемо працювати з ним, – пояснював Леонід Арсенійович.

Цю пошану до Рильського я спостерігав протягом усіх подальших років спільної праці. Коли виникало складне питання про українське слово (написання, відповідник), таке, що ми всі замовкали, шукаючи у думці відповіді, учений говорив:

– Спитаємо ще Максима Тадейовича; він живий носій цього слова і в поезії, і в науці... Чуття мови його не зрадить.

А бувало, ми чули від нього таке:

– Це ж Рильський написав! Рильський! Культура, окраса і гордість України» [5, с. 172].

До числа тих, хто разом із Л. А. Булаховським та М. Т. Рильським створював історію українського мовознавства, належав і Йосип Адріанович Багмут

(1905–1968) – український мовознавець і перекладач, автор теоретичних праць про переклад суспільно-політичної літератури. Епіграфом до однієї з його праць (у співавторстві) винесено першу строфу наведеного вище вірша М. Рильського «Мова»:

Як парость виноградної лози,
Плекайте мову. Пильно й ненастанно
Політь бур'ян. Вірно і слухняно
Нехай вона щоразу служить вам,
Хоч і живе своїм живим життям
[2, с. 3].

Цій справі – «плекати мову» присвятив своє життя і діяльність Йосип Багмут. Сьогодні, серед різноманіття видань економічної, суспільно-політичної, публіцистичної, філософської, психологічної проблематики, зокрема перекладів з інших мов, важливо звернутися до досвіду українського перекладознавства, до принципів нормативності та збереження мовних стандартів, які закладалися також і при перекладах суспільно-політичної літератури та які було розглянуто у працях Й. А. Багмута.

«Чуття мови» було для нього природне. Народився Й. Багмут у с. Бабайківка (тепер Царичанського району Дніпропетровської області) 1905 року. Батько – сільський учитель, у родині було шестеро дітей. Філологія та математика, мабуть, були органічно притаманні родині, – старший брат Іван Багмут став відомим українським письменником, молодший Григорій присвятив своє життя математиці. Йосип, закінчивши 1924 року педагогічний технікум у м. Новомосковськ, працював учителем сільської школи. У 1925–29 роках навчався на літературно-лінгвістичному факультеті Харківського інституту народної освіти, був учнем Л. А. Булаховського, потім викладав українську мову й літературу у вищих навчальних закладах Харкова, у Комуни ім. Ф. Дзержинського, де директором був А. Макаренко. На початку II світової війни евакуювався з родиною до Казахстану, де продовжував педагогічну роботу в середніх школах Щучинського району Акмолинської області. З 1943 до липня 1945 року був рядовим діючої армії, нагороджений медалями і відзнаками. Демобілізувавшись, переїхав із родиною до Києва, працював у видавництві, у 1948–1968 роках викладав у Київському державному університеті

ім. Т. Г. Шевченка – читав спецкурс з теорії і практики перекладу на філологічному факультеті. В Інституті мовознавства Йосип Багмут працював у 1950–1955 роках (з 1951 р. на посаді вченого секретаря) і у 1963–1968 роках (на посаді старшого наукового співробітника відділу теорії української мови і структурно-математичної лінгвістики). Досліджував питання культури мови, теорії і практики перекладу, зокрема суспільно-політичної літератури (у 1955–1963 рр. він очолював сектор перекладів Інституту історії партії ЦК КПУ), історії науки і культури України, був редактором наукових видань Інституту мовознавства, зокрема й Наукових записок Інституту «Мовознавство» (1952–1955 рр., тт. X–XIII). Працюючи у галузі лексикографії, редагував «Російсько-український словник» (Київ, 1956), член редколегії (разом із М. Т. Рильським, І. К. Білодідом, Л. С. Паламарчуком та ін.) академічного «Російсько-українського словника» у 3-х тт. (Київ, 1968). Перекладав українською мовою художню літературу, був членом Спілки письменників України [14, с. 406–407; 12, с. 61; 6; 4].

Це була, як згадували його колеги і друзі, надзвичайно професійна, скромна і чесна людина. Авторитетний фахівець, – науковець, редактор, практик-перекладач, педагог, він ставився до колег і учнів завжди уважно і вимогливо, завжди давав дружні поради, – хоч, як зауважував Максим Рильський, «перекладників» не лає тільки ледачий. Як згадувала Юлія Леонідівна Булаховська, Леонід Арсенійович завжди був «спокійний» щодо фахового рівня молодих науковців, коли при вступі до аспірантури іспити зі спеціальності приймав Йосип Багмут.

Переклад з однієї мови на іншу є, як відомо, важливим чинником розвитку і збагачення мови. Сказано про це в різні часи багато. Великого значення для розвитку самобутньої оригінальної літератури надавав перекладу О. О. Потебня, який вважав, що переклади «щодо впливу на самостійний розвиток літератури перевершують багато які оригінальні твори» [18, с. 175]. Цю думку підтримував і М. Т. Рильський, наголошуючи, що «переклад з однієї мови на іншу є не тільки способом збагачення духовного досвіду читачів, а й способом збагачення мови, на яку той чи інший твір перекладається» [19, с. 4]. Велика роль у

цьому процесі належить перекладу суспільно-політичної літератури.

У другій половині XIX ст. переклад соціально-політичної літератури розуміли значною мірою як переклад з пристосуванням до місцевих умов і відповідно переробкою оригіналу до понять і уявлень читачів. Перекладачі змінювали у тексті національно-етнографічний фон, обстановку і навіть імена, відтак переклад набував характеру переказу, переробки тексту оригіналу [1, с. 16–17].

Не був простим і процес формування наукового та публіцистичного стилів української літературної мови. Довгий час вживалося по кілька термінів-синонімів, декілька лексичних, словотворчих, фонетичних тощо варіантів. Якщо східноукраїнська публіцистична й наукова термінологія наприкінці XIX – початку XX ст. виробляла свої норми в основному з орієнтацією на російські зразки, то в мові західноукраїнської публіцистики і науки внаслідок активізації запозичень з інших мов яскраво виявлялися риси наслідування німецької і польської традицій. «На відміну від підросійської України, – зазначає Лариса Масенко, – де соціальна база української мови була обмежена селянством, а формування її літературного різновиду відбувалось у межах одного, художнього стилю, орієнтованого на відповідну верству населення, соціокультурні чинники розвитку західноукраїнського регіону стимулювали формування тут поліфункціональної літературної мови» [15, с. 15].

На початку стильової розбудови української літературної мови відбувалися гострі дискусії з приводу широти й характеру лексичних запозичень. Іван Франко, який зробив значний внесок у справу формування публіцистичного і наукового стилів української мови, відповідаючи галицьким ученим і письменникам, слушно зауважував з приводу спроб замінити терміни іншомовного походження українськими новотворами: «Викидати такі слова з нашої мови для того тільки, що в інших слов'ян є подібні, се значило би добровільно обскубувати свою мову» [25, с. 174]. Складні стосунки з мовами – посередниками запозичень, які в суспільній свідомості асоціювалися зі зняттям асиміляції, обтяжували ситуацію, створюючи поживний ґрунт для взаємних звинува-

чень, що призвело наприкінці 90-х років XIX ст. до тривалої дискусії.

Як відомо, єдиним на той час достатньо повним, щоб виконувати нормативну роль, словником (68 тис. слів) був виданий у Києві «Словарь української мови» Бориса Грінченка (1907–1909). Коли в Східній Україні після 1906 року з'явилась українськомовна преса й книговидавнича справа, лексичний матеріал, напрацьований в Галичині й Буковині, де за попередніх 30 років було започатковано становлення офіційно-ділового стилю, було широко використано у публіцистичному й науковому стилях, а в українську мову ввійшов великий шар абстрактної лексики і наукової термінології [15, с. 16].

Як про «давно відому істину» писав Максим Рильський: «Де підупадає культура слова, мусить підупасти й культура думки» [22, с. 190]. Сказано це було 1930 року. І тут же науковець дає відповідь, де шукати «порятунок», коли йдеться про переклад «речей абстрактних», зокрема термінів, – а саме, порівнювати ділову фразеологію з іншомовною (російською, німецькою, французькою) та звертатися до «нашої літературної мови» – бо це «для вина сучасності старі міхи» [22, с. 193].

Як блискучий перекладач і теоретик художнього перекладу М. Т. Рильський за найважливіше вважав зберігати у будь-якому перекладі «дух» мови, основні риси і «загальний колорит» твору. Водночас він підкреслював «принципову різницю» між перекладом художнім і науковим, зауважуючи, що у «творах наукових, публіцистичних, політичних передовсім вимагається точність у передачі думки», «вірність й усталеність термінології» [22, с. 313].

Про це академік Максим Рильський, директор Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії, говорив 1953 року, виступаючи в Інституті мовознавства на захисті кандидатської дисертації свого молодшого колеги Йосипа Багмута, з яким його пов'язували наукові та дружні стосунки. Дисертацію, виконану під науковим керівництвом Л. А. Булаховського, було присвячено аналізу і принципам перекладу українською мовою суспільно-політичної літератури. Робота, за визначенням М. Рильського, була справою «величезного значення» і надавала

«неабияку користь у редакційному перегляді словника» [22, с. 313–314] (йшлося про «Російсько-український словник» АН 1948 р. – О. М.). Такими принципами визнавалися точність (але водночас неприпустимість буквального і дослівного, підрядного перекладу), а лексичні, стилістичні, синтаксичні особливості та фразеологічні вислови визначалися як характерні риси суспільно-політичної літератури. Дисертаційну працю, яка містила широкий порівняльний матеріал з інших слов'янських мов – чеської, польської, словацької, було засновано, як наголошував М. Рильський, «на прекрасному знанні предмета, з умінням ставити і розв'язувати наукові проблеми» [22, с. 316]. «Теорія перекладу, – зазначав Й. Багмут, – немислима без органічного поєднання лінгвістичних і літературознавчих методів» [1, с. 11], і послідовно сам керувався цим принципом.

Великого досвіду науковець набув, працюючи у 1955–1963 роках завідувачем сектору перекладів Інституту історії партії ЦК КПУ, що на той час був найавторитетнішою перекладацькою лабораторією суспільно-політичної літератури. Зауважимо, що до 1924 року не було єдиної редакції для перекладів соціально-політичної літератури, і це відчутно позначалося на якості перекладів. Варто врахувати й те, що науково-публіцистичний стиль української мови, що «здавна відбиває загальноєвропейський характер», у ХХ ст. формувався «цілком природно», як наголошував Леонід Булаховський, під впливом статей «Правди» і творів Леніна [7, с. 252–253]. Справу перекладів багатотомних видань Маркса, Енгельса (а це 39 томів у 42 книгах), Леніна (35 томів) у СРСР було поставлено на науковий ґрунт, що забезпечувало високу якість перекладів, а також сприяло появі низки мовознавчих праць у галузі перекладу.

«Справжньою творчою лабораторією в галузі мови, – писав Л. А. Булаховський, – були, зокрема, численні переклади класиків марксизму, що здійснювалися цілими колегіями спеціалістів під редакцією авторитетних представників лінгвістичної науки» [9, с. 108], і «цей великий досвід» вимагав якнайглибшого наукового висвітлення і теоретичної систематизації. З цією метою відбувалися наради перекладачів, влаштовувалися творчі дискусії

для апробації й обговорення перекладів, розв'язання різного плану мовознавчих проблем – уточнення термінології, відтворення українською мовою окремих речень, фразеологічних зворотів тощо. Дискусійні мовознавчі питання виносили на розгляд вченої ради, переклади проходили наукове рецензування (до речі, практика вперше запроваджена саме в Україні) в Інституті мовознавства ім. О. О. Потебні АН, який очолював академік, голова Українського комітету славистів Л. А. Булаховський. Рецензенти надавали наукові консультації перекладачам у мовних питаннях з погляду життєвості того чи іншого терміна, допомагали у виробленні суспільно-політичної термінології, стилістичних норм української мови тощо.

Важливим результатом перекладацької діяльності стала активізація лексикографічної ділянки українського мовознавства. Зокрема, у секторі перекладів було створено велику лексико-фразеологічну картотеку, яка охоплювала суспільно-політичну лексику, фразеологізми, терміни тощо. На основі цієї картотеки, а також інших зібраних і опрацьованих матеріалів було укладено «Російсько-український словник соціально-економічної лексики» (Київ, 1966), у якому представлено «найважливіші соціально-економічні терміни <...>, цілий ряд загальноживаних слів, що в поєднанні з іншими словами утворюють словосполучення термінологічного характеру» [10, с. 9].

Необхідно було узагальнити чималий практичний досвід перекладів суспільно-політичної літератури. Як відомо, перший переклад «Маніфесту Комуністичної партії» українською мовою вийшов у Львові 1902 року, пізніше з'явилися ще декілька, зокрема 1918 року у Києві було опубліковано переклад П. Петрика (Петра Канівця), потім були видання 1932 року, 1948 року тощо. Загалом, до 1963 року «Маніфест» перевидавали 28 разів. Серед перекладачів творів Маркса і Енгельса було чимало визначних імен, зокрема Іван Франко, який ще в молоді роки познайомився з «Маніфестом», «Капіталом», «Анти-Дюрінгом» та іншими працями Маркса й Енгельса, вивчав і популяризував їх. У 1878 році І. Франко надрукував польською мовою популярну брошуру «Катехізис економічного соціалізму», у якій у формі запитань і відпові-

дей передавав основні положення «Маніфесту» і «Капіталу». В архіві І. Франка зберігся переклад розділу «Капіталу» («Так зване первісне нагромадження»), що був опублікований 1926 року у Львові в журналі «Культура (№ 4–9), а пізніше увійшов до тому «Економічні праці» Зібрання творів у 50-ти томах [26]. Більшість іншомовних слів, характерних для наукової літератури, Франко передавав за допомогою питомих для української мови, намагаючись наблизити текст українському читачеві.

В історії перекладу суспільно-політичної літератури на українську мову помітним був струмінь творення нових слів замість узвичаєних іншомовних. Проявом словотворчості була, зокрема, спроба замінити у 20–30-і роки сполучення деяких слів із значенням 'частина' одним словом: *п'ятина, шостина, дробина, складовина*. Для більш ранніх перекладів характерною була архаїзація лексики, вживання діалектизмів, навмисне уникнення інтернаціональної лексики, яка ставала терміном і як такий входила до української мови, часто через російську. Відтак завданням науково-публіцистичної літератури було максимальне використання термінологічної суспільно-політичної лексики, властивої усній українській мові. Поряд із цим велике значення мало збереження інтернаціональних термінів оригіналу (наприклад, *абсолютизм, актив, базис, блок, валюта, ліберал, матеріалізм, нація, організатор, синдикалізм, трест, федерація* тощо).

Потребу залучення іноземної термінології підкреслював М. Т. Рильський: «Наукова або публіцистична мова неможлива без використання іноземної термінології, що стала термінологією інтернаціональною» [22, с. 268].

У своїх працях Й. А. Багмут простежив основні шляхи термінотворення в українській мові. Як було доведено, в історії української суспільно-політичної термінологічної лексики виразно проступають три напрями, а саме: а) термінологізація загальноновживаних слів народної української мови, б) поповнення суспільно-політичної термінології інтернаціональними термінами, в) запозичення з російської мови та творення за зразками російської мови термінологічних сполучень в українській мові [1, с. 197].

Теоретичні спостереження було узагальнено в монографії Й. А. Багмута «Проблеми перекладу суспільно-політичної літератури українською мовою» (1968). Висновки дослідження ґрунтуються на величезному фактичному матеріалі і численних прикладах. Наведемо хоча б деякі з них. На переконання автора, важливо передавати властиві як російській, так і українській мові слова іноземного походження без заміни їх застарілою лексикою або такими синонімами, що мають інший семантичний відтінок, напр.: *лозунг – гасло, епоха – доба, експлуатація – визиск, клімат – підсоння, процент – відсоток, прогрес – поступ, паралельний – рівнобіжний, масштаб – скала* тощо. Недотримання цього принципу часто призводило до зміни стилістичного значення. Такими були, наприклад, спроби замінити при перекладі точно окреслений термін *люмпенпролетаріат* словами *жебрацький пролетаріат, босяцтво, обірванці, голо-та*; відносини *власності* – як *маєткові* відносини тощо.

Необхідно мати природне відчуття мови, аби зрозуміти нюанси таких висловів, як: укр. «*зовсім не пошкодити*» (замість «*ні в якому разі не пошкодити*»), «*розкрити під містичною оболонкою раціональне зерно*» (замість «*вилущити раціональне зерно з містичної шкаралупи*» і т. ін.). Буквальний переклад, що також є поширеною практикою, нерідко стилістично не є прийнятним: рос. *вопль несется* – укр. *зойк лунає* і под.

«Переклад будь-якої літератури, – зазначав Й. А. Багмут, – характеризується здебільшого вжитою в ньому лексикою. При зіставленні перекладів одного й того ж тексту, здійснених різними перекладачами і в різний час, крім синтаксичних і морфологічних, або словотворчих особливостей, найбільше різнить їх як термінологічна, так і загальноновживана лексика. Якщо остання змінюється порівняно мало, то термінологічна лексика перекладів суспільно-політичної літератури <...> зазнає багатьох змін» [1, с. 163–164].

Публіцистичному стилю української мови раніше не було притаманне вживання таких слів, як *батрак* (що передавали виключно як *наймит*) і *куркуль* (що передавали як *глитай*); *власник* – як *посідач, властивець*; *раб* – як *невільник*; *бездомний* (*бродяга*) – як *волоцюга*. Різне зна-

чення і вживання мали інші синонімічні пари: *устої* – *підвалини*, *союз* – *спілка*, *спір* – *суперечка*, *розширення* – *поширення*, *строк* – *термін*, *низка* – *ряд*, *суспільство* – *суспільність*, *громада*, *прибуток* – *зиск*, *бариш*, *землеробство* – *рільництво*, *населення* – *людність*, *валовий/оптовий* – *гуртовий*, *сім'я* – *родина* (Святе сімейство – Свята родина) тощо. Не були свого часу зафіксовані у Словнику Б. Грінченка слова *необхідність*, *необхідний*, що передавалося словами *конечність*, *доконечний* (*доконечний* робочий час, *доконечна* праця).

Маловживаним в українській суспільно-політичній літературі було слово *свобода*, замість якого з термінологічним значенням використовували слово *воля*. Обмежений ужиток у політичній літературі слова *свобода* можна пояснити, вважав Й. Багмут, хіба що пуристичними тенденціями, бо слово здавна властиве українській мові, відоме воно і народно-поетичній творчості, доведено сучасним розвитком мови, де існує низка термінологічних сполучень зі словом «свобода»: *свобода друку*, *свобода слова*, *свобода зборів*, *мітингів*, *вуличних процесів і демонстрацій*, *свобода совісті*, *свобода торгівлі* і т. ін.

Закономірно, що у процесі розвитку мови утворювалися відповідні терміни і термінологічні сполучення, характерні саме для суспільно-політичної літератури. У практиці термінологічного слововжитку віддавали перевагу одному якомусь терміну, а його паралельний відповідник, залишаючись у словниковому фонді мови в інших стилях, не ставав суспільно-політичним терміном. Наприклад, *суперечності* (термін і похідні) замість *протиріччя*.

Хибною тенденцію вважав науковець передавати деякі спеціальні суспільно-політичні, економічні терміни виключно іншомовними словами, які можна передати термінами, створеними на основі української мови: «Основою творення термінології національної мови є, насамперед, її власна мовна основа» [1, с. 218].

Це стосувалося, насамперед, досить широкого і часто вживаного у літературі термінологічного гнізда *виробництво*, *виробник*, *виробляти*, *виробничий*, *надвиробництво* тощо, котре передавалося термінами *продукція*, *продуцент*, *продукувати*, *продуційний*, *перепродукція* тощо. Життя підтвердило слушність цієї

думки, цей термінологічний ряд сьогодні більше уживаний. Утвердилися також інші терміни, створені на основі української мови (*відтворення* – а не *перепродукція*, *обіг* – а не *циркуляція*, *нагромадження* – а не *аккумуляція*, *зведення* – а не *редукція*, *видача* – а не *акцептація*, *зрівнювач* – а не *левелер*, *прихований* – а не *латентний*, *дорогоцінний* – а не *люксовий* і багато інших) [1, с. 124]. Було зафіксовано навіть «*віртуальний* додатковий капітал», замінений у пізніших перекладах на популярніше «*потенційний*».

Варто звернути увагу і на загально-вживану, а також побутову та емоційно забарвлену лексику (іменники, дієслова, дієприслівники тощо), яку при перекладі подекуди намагалися «надмірно» українізувати, подібно до того, як сьогодні *бочку* замінюють *діжкою*, а замість *бик* вживають *віл* [пор.: 24, с. 49]. Попри те, що в українській мові існують лексичні відповідники, їх часто-густо ігнорували, штучно добираючи застарілі чи діалектні лексеми іншого стилістичного забарвлення: рос. *моськи* – укр. *муцики*; рос. *пятиться назад* – укр. *рачкувати*; рос. *жуя* – укр. *ремігаючи*; рос. *отрыжка* – укр. *одгикування*; рус. *пугало* – укр. *страхонуд*; рос. *веха* – укр. *тишина*; рос. *прихвостень* – укр. *приший* *кобилі хвіст* тощо. Навіть такі звичайні для української мови слова, як *потік*, *послідовно*, *палиця* і т. ін. перекладали як *бурчак*, *почережно*, *дрюк*, що мають додаткові стилістичні або семантичні ознаки, зокрема *бурчак* означає «клекотливий потік». *Крутіїство* (у фабричному законодавстві) перекладачі подавали побутовим словом *закарлюцтво*, притаманним жанрам літературного перекладу і т. д.

Закликаючи позбуватися від «тієї сірості, штампованості, в яких зовсім невірно вбачати відрадні прикмети стабілізації і стандартизації мови», Максим Рильський нагадував, що «жива мова – це процес, а не закам'янілий факт», і закликав «гнати мітлою всякі мовні виверти, манірну псевдонародність та «аристократичні» полонізми...» [16, с. 58–59].

«При наявності багатьох відмінностей у суспільно-політичному термінологічному фонді російської, української і білоруської мов, – наголошував Й. А. Багмут, – спостерігається також і виразна спільність у творенні суспільно-політичних термінів», тому заміна спільної східнослов'янської

лексики відмінною є тенденційною практикою, яка «штучно затримувала розвиток мови». Для найбільш повного виявлення можливостей мови та розвитку в усіх жанрах принциповим є розуміння «спільності східнослов'янських мов» [1, с. 255].

Така заміна невідповідної за стилем лексики в літературі науковій, політичній, суспільствознавчій, розширення лексичного складу мови, семантична диференціація словникового фонду, – усе це сприяло виробленню й удосконаленню стилю суспільно-публіцистичної літератури, загальному збагаченню української мови. Паралельно відбувалося розширення граматичних і синтаксичних конструкцій мови (суфіксальні форми іменників, прислівникові моделі, транспозиція прийменників тощо), хоч, зрозуміло, не всі моделі залишилися пізніше у живому мовному процесі.

У своїй монографії «Мова і суспільство: постколоніальний вимір» (2004) Лариса Масенко згадує рецензію Івана Світличного на тритомний «Російсько-український словник» (1968), яка, за її словами, має велику наукову вартість і лишається актуальною до сьогодні. Автор рецензії, порівнюючи академічний словник із попередніми, наводить чимало прикладів, які не враховував словник 1948 року, проте містив словник 1924–33 років. Зокрема, при перекладі «російського слова *абсурд*», крім спільної лексеми, у виданні 1968 року було представлено синонімічний ряд питомої української лексики, поданої свого часу у словнику 1924–33 років, – *безглуздя*, *нісенітниця*, *дурниця* [цит. за: 15, с. 57]. Разом із тим, для перекладу «російського слова *атеїст*» такі відповідники, як *безбожник* і *безвірник*, не було подано, що, разом із іншими випадками, лишало поза увагою живомовний лексичний ряд з його виразною експресією [15: 65].

Вітаючи орієнтацію мовознавців на мову щоденного спілкування, як і на лексикографічний досвід попередників, мусимо поставити питання, наскільки «російськими» можна вважати такі інтернаціоналізми, як *абсурд* або *атеїст* (та багато інших), наскільки є нормативними стилістичні відхилення і «порушення канону» у науковому, публіцистичному, офіційно-діловому та інших стилях, що орієнтуються «на строги сфери» [пор.: 17, с. 114], попри очевидну їх взаємодію у процесі розвитку мови як

динамічної і відкритої системи? Характерно, що, пояснюючи наявні на той час мовні стандарти виключно «накиненням російської шкали соціальних вартостей у мові», такі погляди (зокрема, відомого мовознавця Юрія Шереха) стверджували «недорозвиненість технічної й наукової термінології» [15, с. 82], що, як ми бачимо, не відповідало дійсності.

Особливо цікаві у спостереженнях Й. Багмута приклади, пов'язані з функціонуванням у соціально-публіцистичному тексті та їх перекладом, фразеологічних конструкцій. Для розуміння структури фразеологічних груп важливо розрізнити запропоновані В. В. Виноградовим «фразеологічні зрощення» (ідіоми), «фразеологічні єдності» (прислів'я, приказки, крилаті вислови) і «фразеологічні сполучення», що допускають синонімічну заміну окремих слів. При цьому ідіоми, на думку Л. А. Булаховського, доводиться передавати «не точними, а приблизними відповідниками» схожого стилістичного забарвлення [9, с. 21].

Передача фразеологізмів та ідіом при перекладі, переконував Й. А. Багмут, вимагає від перекладача, крім глибокого знання фразеологічних скарбів мови, ще й загальної майстерності в передачі рідною мовою багатьох індивідуальних утворів з відмінними стильовими ознаками і особливостями, характерними для творчої індивідуальності кожного автора того чи іншого крилатого слова чи виразу [1, с. 262]. Особливо це стосується «крилатих висловів» латинської мови, фразеологізмів із німецької чи англійської. Повторні переклади відповідним чином удосконалюють, «шліфують» такі фразеологізми, перекладачі знаходять нові, більш адекватні рішення, глибше входять в розуміння тексту і його відтворення засобами рідної мови.

Образні вислови, як відомо, надають будь-якому жанру, зокрема суспільно-публіцистичному, образності й яскравості. У тексті марксового «Маніфесту», наприклад, для критики так званого «істинного» соціалізму вживається вислів: «“Істинний” соціалізм одним пострілом убиває двох зайців». В українському перекладі у різні роки це звучало так: «...уб'є одною кляпкою обидві мухи» (1902); «...за раз заб'є обидві мухи» (1905); «...відразу вб'є обидві мухи» (1922); «...уб'є одним стрілом двох зайців» (1918; 1921);

«...одним пострілом забиває двох зайців» (1923); «...вбивав двох зайців одним пострілом» (1927; 1930) і нарешті – «одним пострілом убиває двох зайців» (1953), що вважали за найвідповідніший варіант, який увійшов до всіх пізніших видань.

Характерним і досить частотним у Леніна є вислів рос. *сапоги всмятку* (який зустрічається також із синонімом рос. *галматья*, укр. *нісенітниця*), переданий у пізніших виданнях як укр. *на вербі груші*, що вважають вдалим перекладом і таким, що стилістично і семантично відповідає оригіналу, попри те, що вжито питомий український фразеологізм.

Натомість образні вислови у більш ранніх виданнях передавалися українськими фразеологізмами, взятими з іншого мовного середовища: рос. *играют роль шутов гороховых* було передано сполученням укр. *дурня клеять* (1926), а пізніше замінено на *грають роль блазнів*; рос. *перегнут палку* – як укр. *передати куті меду* (1926), і вже пізніше на *перегнути палку*. Нерідко для фразеологізмів знаходили досконаліший переклад або відповідник: рос. *коготок увяз – всей птичке пропасть*, що раніше перекладали як *заплуталась ніжка – пропала птичка*, було перекладено як *зав'яз пазурець – і птищці кінець*.

З окремими ідіомами було чимало непорозумінь. Зокрема, російський ідіоматичний вираз *дело в шляпе* найчастіше перекладали як укр. *діло в шляпі*, або *діло готове*. Такий буквальный переклад, звичайно, не давав бажаного результату і не задовільняв перекладачів. Цікаво, що саме з приводу цього виразу Максим Рильський писав: «...при передачі фразеологізмів потрібна велика обережність, потрібен художній такт. Один український письменник – і то неабиякий майстер слова, – перекладаючи, здається, Лескова, передав речення «дело в шляпе» реченням: «справа в капелюші». Навряд чи це було доречно» [22, с. 17]. Такі вислови вимагають при перекладі не буквального, а семантичного та стилістичного відповідника, і загалом широкої ерудиції перекладача.

Зацікавившись цією темою, Йосип Багмут продовжив досліджувати українську фразеологію і став одним із упорядників (разом із дружиною Валентиною Бобковою – старшим науковим співробітником Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН, та дочкою – молодим

мовознавцем-славістом Аллою Багмут, яка, продовживши лексикологічну працю, стала одним із укладачів українсько-чеського словника, підготовленого в Інституті світових мов та літератур Чехословацької Академії наук за участі Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні, а пізніше очолювала Комісію з лінгвістичної термінології при Міжнародному комітеті славістів), видання «Українські народні прислів'я та приказки. Дожовтневий період» (Київ, 1963). До цього збірника увійшло понад п'ятнадцять тисяч народних афоризмів та образних поетичних висловів, укладених за тематичним принципом. Укладачами було використано як друковані матеріали, так і рукописні збірники багатьох збирачів та кореспондентів Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН. Праця ця, безперечно, також була окрилена підтримкою Максима Рильського та стала підтвердженням його слів: «Ми повинні дбати про збагачення нашої лексики, і не лише заглядаючи в словники, а прислухаючись до народу», «мовні елементи народнопоетичної творчості були, є і будуть животворним ферментом літератури» [16, с. 60].

...Серед автографів М. Т. Рильського, що зберігалися у моїй родині і нещодавно передані до меморіального музею, був один цікавий документ, котрий наочно підтверджує виняткове відчуття Рильським стихії живої мови, широту знань науковця, перекладача, поета, кожний рядок якого є прикладом філігранності слова. А також притаманну упродовж всього його життя іронічність світосприйняття, почуття гумору, уміння побачити його у житті та передати в слові. Йдеться про нелюбов Рильського до засідань, він, за словами сучасників, не належав до тих, що «прозасідалися». Так, перебуваючи на відпочинку в Коктебелі і почувавши себе втомленим від академічних засідань, Рильський писав О. Дейчу до Москви: «Отсутствие заседаний – целебней всяких купаний. (Хе-хе! Экспромт! – як говорив герой Карпенка-Карого Бонавентура)» (15 червня 1961 р.) [11, с. 61]. А коли раптом йому доводилося під час засідання слухати якийсь довгий чи малоцікавий виступ, Максим Тадейович вдавався до мовної «гри», автограф якої зберігся на аркуші цупкого паперу чималого розміру. Рильський підбирає складні слова з

однокореневою другою частиною *-графія* (*етнографія, каліграфія* і т. ін.) і записує тринадцять слів такого ряду. Також пише старослов'янською «свято врожаю», а українською і французькою назви окремих поетичних жанрів, імена поетів різних часів – від «Вільяма (Уільяма) Шекспіра» до «Артура Рембо». І тричі виводить французьке «Амог». Записано

ж усе це на тому, що було на ту хвилину під рукою, а саме на звороті оголошення: «Партосвіта переноситься на 12-те грудня. – Партбюро»...

У цьому епізоді також «увесь» Рильський – мудра і талановита людина, яка належала своєму часу і кожен хвилину сповнювала творчістю, була і залишилася йому непідвладна.

Джерела та література

1. Багмут Й. А. Проблеми перекладу суспільно-політичної літератури українською мовою. Київ : Наукова думка, 1968.
2. Багмут Й. А., Русанівський В. М. Рідне слово: Розвиток мови й мовознавства в УРСР. Київ : Наукова думка, 1969.
3. Багмут И. А. Принципы перевода на украинский язык сочинений В. И. Ленина и сочинений И. В. Сталина : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. Филол. наук. Киев : Институт языкознания им. А. А. Потебни АН УССР, 1953.
4. Багмут Й. А. (Некролог). *Мовознавство*. 1968. № 5. С. 96.
5. Білодід І. Невгамовне серце / упор. Г. Донець, М. Нагнибіда, *Незабутній Максим Рильський. Спогади*. Київ : Дніпро, 1968. С. 172–183.
6. Булахов М. Г. Восточнославянские языковеды: Библиографический словарь. 2 (А–К). Минск : Издво БГУ, 1977.
7. Булаховський Л. А. Українська мова серед інших слов'янських. *Українська література*. 1942. № 5–6. С. 241–256.
8. Булаховський Л. А. Нариси з мовознавства. *Українська мова в школі*. 1952. № 4. С. 15–22.
9. Булаховский Л. А. Некоторые соображения о перспективах развития советской лингвистической науки. *Вопросы языкознания*. 1959. № 4. С. 106–108.
10. Воробйова С. А., Молодід Т. К. Російсько-український словник соціально-економічної лексики. Київ : Наукова думка, 1966.
11. Дейч О. Дорогою дружби / упоряд. Г. Донець, М. Нагнибіда. *Незабутній Максим Рильський. Спогади*. Київ : Дніпро, 1968. С. 40–82.
12. Железняк М. Г. Багмут Йосип Адріанович / ред.: І. М. Дзюба, І. Ф. Курас та ін. *Енциклопедія Сучасної України*. Київ, 2003. Т. 2. С. 61.
13. Золотова Г. А. О характере нормы в синтаксисе. *Синтаксис и норма* / ред. Г. А. Золотова. Москва : Наука, 1974. С. 45–175.
14. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України (1930–2005). Матеріали до історії / ред. В. Г. Скляренко. Київ : Довіра, 2005.
15. Масенко Л. Т. Мова і суспільство: Постколоніальний вимір. Київ : КМ Академія, 2004.
16. Мудрості від Максима Рильського. Вислови, поради, роздуми про філософію буття / упоряд. М. Рильський. Київ : Успіх і кар'єра, 2018.
17. Озерова Н. Г., Синиця І. А. Взаємодія функціональних стилів у сучасних російській та українській мовах. *Мовознавство*. 2003. № 2–3. С. 112–118.
18. Потебня А. А. Из записок по теории словесности. Поэзия и проза. Тропы и фигуры. Мышление поэтическое и мифическое. Харьков : Изд. М. В. Потебни, 1905.
19. Рильський М. Ф. Об украинских думах [Предисловие]. *Украинские думы* / пер. с укр., прим. Г. Н. Литвак. Симферополь, 1958. С. 3–6.
20. Рильський М. Лірика. Рильський М. Твори в десяти томах. Київ : Державне видавництво художньої літератури, 1961. Т. 3.
21. Рильський М. Ф. О художественном переводе с одного славянского языка на другой / ред. В. В. Виноградов. *IV Международный съезд славистов. Материалы дискуссии. Т. 1. Проблемы славянского литературоведения, фольклористики и стилистики*. Москва : Издво АН СССР. 1962. С. 537–538.
22. Рильський М. Т. Зібрання творів у двадцяти томах / ред.: Дей О. І., Русанівський В. М. Київ : Наукова думка, 1987. Т. 16 : Фольклористика, теорія перекладу, мовознавство.

23. Сиваченко М. Велич поета-вченого / упоряд. Г. Донець, М. Нагнибіда. *Незабутній Максим Рильський. Спогади*. Київ : Дніпро, 1968. С. 368–378.
24. Тараненко О. О. Мовна ситуація та мовна політика в сучасній Україні (на загальнослов'янському тлі). *Мовознавство*. 2003. № 2–3. С. 30–55.
25. Франко І. Я. Твори у двадцяти томах / ред. О. І. Білецький. Київ : Державне видавництво художньої літератури, 1955. Т. 16 : Літературно-критичні статті.
26. Франко І. Я. [Маркс К. Початок і історичний розвиток капіталістичної продукції] (переклад). Франко І. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах* / ред.: Т. І. Дерев'янкін, А. Л. Перковський. Київ: Наукова думка, 1984. Т. 44/1 : Економічні праці (1878–1887). С. 581–609.

References

1. BAHMUT, Yosyp. *Problems of Translating Socio-Political Literature into Ukrainian Language*. Kyiv: Scientific Thought, 1968 [in Ukrainian].
2. BAHMUT, Yosyp, Vitaliy RUSANIVSKYI. *Native Word: Development of Language and Linguistics in the Ukrainian SSR*. Kyiv: Scientific Thought, 1969 [in Ukrainian].
3. BAHMUT, Yosyp. *Principles of Translation into Ukrainian of the Works of Vladimir Lenin and the Works of Iosif Stalin. An author's abstract of Ph.D. thesis in Philology*. Kiev: UkrSSR's Academy of Sciences' Oleksandr Potebnia Institute of Linguistics, 1953 [in Russian].
4. ANON. An Obituary of Yosyp Adrianovych Bahmut. In: *Linguistics*, 1968, 5, 96 [in Ukrainian].
5. BILODID, Ivan. A Restless Heart. In: Hryhoriy DONETS, Mykola NAHNYBIDA (compilers). *The Unforgettable Maksym Rylskyi: Memories*. Kyiv: Dnipro, 1968, pp. 172–183 [in Ukrainian].
6. BULAKHOV, Mykhail. *East Slavonic Linguists: A Biobibliographic Dictionary. 2 (A–K)*. Minsk: BSU Press, 1977, pp. 8–11 [in Russian].
7. BULAKHOVSKYI, Leonid. Ukrainian Language Among Other Slavic Language. In: *Ukrainian Literature*, 1942, no. 5–6, pp. 241–256 [in Ukrainian].
8. BULAKHOVSKYI, Leonid. Essays on Linguistics. In: *Ukrainian Language at School*, 1952, no. 4, pp. 15–22 [in Ukrainian].
9. BULAKHOVSKYI, Leonid. *Some Thoughts on Perspectives of Development of the Soviet Linguistics*. In: Viktor VINOGRADOV, ed.-in-chief, *Topics in the Study of Language*. 1959, no. 4, pp. 106–108 [in Russian].
10. VOROBYOVA, S., Tetiana MOLODID. *The Russian-Ukrainian Dictionary of Social-Economic Vocabulary*. Kyiv: Scientific Thought, 1966.
11. DEYCH, Oleksandr. *Along the Road of Friendship*. In: Hryhoriy DONETS, Mykola NAHNYBIDA (compilers). *The Unforgettable Maksym Rylskyi. Memories*. Kyiv: Dnipro, 1968, pp. 40–82 [in Ukrainian].
12. ZHELEZNIAK, Mykola. Bahmut Yosyp Adrianovych. In: Ivan DZIUBA, Ivan Kuras, Oleh ROMANIV, Mykola ZHELENIAK (co-editors). *Encyclopedia of Modern Ukraine*, Kyiv, 2003, vol. 2: *B–Bio*, p. 61 [in Ukrainian].
13. ZOLOTOVA, Galina. *On the Nature of Norm in Syntax*. In: Galina ZOLOTOVA, ed., *Syntax and Norm*. Moscow: Science, 1974, pp. 45–175 [in Russian].
14. SKLIARENKO, Vitaliy. *Academy of Sciences of Ukraine's Oleksandr Potebnia Institute of Linguistics (1930–2005). Materials for History*. Kyiv: Trust, 2005 [in Ukrainian].
15. MASENKO, Larysa. *Language and Society: A Postcolonial Dimension*. Kyiv: KM Academy Press, 2004, 164 pp. [in Ukrainian].
16. RYLSKYI, Maksym (compiler). *Words of Wisdom from Maksym Rylskyi. Sayings, Advices, and Reflections on the Philosophy of Being*. Kyiv: Success and Career, 2018 [in Ukrainian].
17. OZEROVA, Nina, Iryna SYNYSIA. Interaction of Functional Styles in Modern Russian and Ukrainian Languages. In: Vitaliy SKLIARENKO, ed.-in-chief, *Linguistics*. Kyiv, 2003, no. 2–3, pp. 112–118 [in Ukrainian].
18. POTEBNIA, A. *From the Essays on the Theory of Literature. Poetry and Prose. Tropes and Figures. Poetic and Mythological Thinking*. Kharkov: M. Potebnia Publishers, 1905 [in Russian].
19. RYLSKYI, Maksym. On Ukrainian Dumas [Preface]. In: Hryhoriy LYTVAK (translator from the Ukrainian, annotator). *The Ukrainian Dumas*. Simferopol, 1958, pp.3–6 [in Russian].
20. RYLSKYI, Maksym. Lyric Poetry. In: Maksym RYLSKYI. *Collected Works in Ten Volumes*. Kyiv: Belles-Lettres State Publishing House, 1961, vol. 3 [in Ukrainian].

21. RYLSKYI, Maksym. On Poetic Translation from One Slavonic Language to Another. In: Viktor VINOGRADOV (ed.). *IVth International Congress of Slavists. Discussion Materials. Vol. 1: Problems of Slavonic Literary Criticism, Folklore Studies, and Stylistics*. Moscow: AS USSR Publishers, 1962, pp. 537–538 [in Russian].
22. RYLSKYI, Maksym. *Collected Works: in Twenty Volumes*. Kyiv: Scientific Thought, 1987, vol. 16: *Folklore Studies, Translation Theory, and Linguistics* [in Ukrainian].
23. SYVACHENKO, Mykola. The Greatness of The Poet and Scholar. In: Hryhoriy DONETS, Mykola NAHNYBIDA (compilers). *The Unforgettable Maksym Rylskyi: Memories*. Kyiv: Dnipro, 1968, pp. 368–378 [in Ukrainian].
24. TARANENKO, Oleksandr. *Language Situation and Language Politics in Modern Ukraine (Against the All-Slavonic Background)*. In: Vitaliy SKLIARENKO, ed.-in-chief, *Linguistics*. Kyiv, 2003, no. 2–3, pp. 30–55 [in Ukrainian].
25. FRANKO, Ivan. *Collected Works in Twenty Volumes*. Edited by Oleksandr BILETSKYI. Kyiv: Belles-Lettres State Publishing House, 1955, vol. 16: *Literary Critical Works* [in Ukrainian].
26. FRANKO, Ivan. [Marx, K. The Beginning and Historical Development of Capitalist Production] (translation). In: Ivan FRANKO. *Collected Works in Fifty Volumes*. Ukrainian SSR's Academy of Sciences, Taras Shevchenko Institute of Literature. Kyiv: Scientific Thought, 1984, vol. 44/1: *Works in Economics (1878–1887)*, pp. 581–609 [in Ukrainian].